

Kalkınma

BOSNA HERSEK SEKTÖR RAPORLARI

TURİZM SEKTÖRÜ

**“Bu çalışma PGlobal Küresel Danışmanlık ve Eğitim Hizmetleri adına,
Bosna Hersek’te yatırım yapmayı planlayan yatırımcıları bilgilendirmek
için hazırlanmıştır”**

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü

Ocak 2010

ANKARA

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

TURİZM SEKTÖRÜ

Hazırlayanlar

Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ (Müdür)

Ömür GENÇ (Müdür Yardımcısı)

Mustafa ŞİMŞEK (Müdür Yardımcısı)

Aykut EKİNCİ (Uzman Yardımcısı)

Emrah ERSOY (Uzman Yardımcısı)

Faruk SEKMEN (Uzman Yardımcısı)

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü

Ocak 2010

ANKARA

SUNUŞ

Bu çalışma, Türkiye Kalkınma Bankası ile PGlobal Danışmanlık Hizmetleri arasında imzalanan anlaşma gereği, Bosna Bank International (BBI) tarafından yabancı ve yerli yatırımcıların belirlenen alanlarda ülkede yatırım yapmaya davet edilmesi amacıyla; Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin yatırım olanaklarının araştırılması, ülkede yatırım ortamını olumsuz etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi konusunda alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla raporlar talep edilmesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için Türkiye Kalkınma Bankası Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürü Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ, Müdür Yardımcısı Ömür GENÇ, Müdür Yardımcısı Mustafa ŞİMŞEK ve Risk İzleme Müdürlüğü Uzman Yardımcısı Aykut EKİNCİ, 20-27 Aralık 2009 tarihleri arasında Sarajevo'ya giderek BBI yetkilileri, kamu kurumları temsilcileri, bakanlık temsilcileri, meslek örgütleri ve diğer ilgili özel ve tüzel kuruluşlarla toplantılara katılmışlar ve gerçekleştirilecek çalışmalarla ilgili görüş ve bilgileri toplamışlardır. Ayrıca, gerekli bilgilerin toplanması için Sırp Cumhuriyeti'ne de gidilerek Banja Luka'da yetkililerden de bilgi alınmıştır. Türkiye Kalkınma Bankası ekibine çalışmaların tamamlanması için daha sonradan Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Uzman Yardımcıları Faruk SEKMEN ve Emrah ERSOY da dahil edilmiştir.

Türkiye Kalkınma Bankası tarafından Bosna Hersek ekonomisine ilişkin olarak beş çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar aşağıdaki gibidir:

- Bosna Hersek Cumhuriyeti Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sektörel Değerlendirme Özet Raporu
- Tarım Sektörü Yatırım Potansiyeli ve Yatırım Profilleri
- Enerji Sektörü Genel Değerlendirme Raporu
- Altyapı Genel Değerlendirme Raporu
- Turizm Sektörü Yatırım Potansiyeli ve Yatırım Profili Raporu

Bu çalışmalarda Bosna Hersek ekonomisini ve ilgili sektörleri inceleyen raporların hazırlanmasında kullanılan metodolojide hem bütüncül hem de entiteler bazında analizler yapılmıştır. Raporların tamamında kullanılan metodoloji ve yaklaşımlar, Bosna Hersek ekonomisinin özellikleri ve ülkenin karakteristik koşulları dikkate alınarak geliştirilmiş ve analizlerde temel olarak Bosna Hersek resmi ve birincil veri kaynaklarından elde edilen verilerle, uluslararası veri kaynaklarından elde edilen veriler kullanılmıştır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No:
1. SEKTÖRÜN TANIMI VE TARİHÇESİ	1
2. TURİZM POTANSİYELİ	2
3. TURİZM SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU	7
3.1. Konaklama Tesisleri ve Yatak Sayısı	7
3.2. Yerli ve Yabancı Turist Sayısı	9
3.3. Konaklama Tercihleri ve Geceleme Sayısı	13
3.4. Turizm Harcamaları	17
3.5. Sektörün İstihdam Yapısı ve Ücretler	19
4. SEKTÖRÜN GSYİH'YE KATKISI	21
5. KOMŞU ÜLKELER İLE KARŞILAŞTIRMA	23
6. SWOT ANALİZİ	25
7. GELİŞİM BİLEŞENLERİNİN BULUNABİLİRLİĞİ	26
8. POTANSİYEL YATIRIM KONULARI	27
9. SONUÇ VE ÖNERİLER:	28

1. Sektörün Tanımı ve Tarihçesi

Bosna Hersek, turizm alanında son yıllarda hızlı bir gelişme içerisinde olan bir ülkedir. Avrupa'nın güneydoğusunda; Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika yollarının kavşağında bulunan Bosna Hersek coğrafi özellikleri, doğal güzellikleri, uygun iklimi ve zengin kültürel ve tarihi mirası sayesinde turizmin daha da gelişmesi açısından uygun koşullara sahiptir.

Ülkede 1992 yılındaki savaşa kadar olan dönemde, turizm alanında güçlü ulaşım altyapısıyla desteklenen pek çok tesis kurulmuştur. 1984 yılında 14. Kış Olimpiyat Oyunlarına ev sahipliği yapan Bosna Hersek organizasyonun altından başarıyla kalkmıştır. 1992 – 1995 yılları arasında yaşanan savaş, ülkedeki tüm alanları olduğu gibi turizm alanını da oldukça olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Savaş sonrası dönemde turizm, ülke ekonomisi için stratejik bir gelişme alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Savaş sırasında ayakta kalabilen pek çok tesisi, ülkenin el değmemiş doğası ve kültürel ve tarihi zenginlikleri ile Bosna Hersek; Kış Turizmi, Ekoturizm, Spa Turizmi, Kültürel ve Dini Turizm ve Deniz Turizmi gibi farklı alanlarda önemli bir gelişme potansiyeline sahiptir. Dünya Turizm Örgütü (WTO) tarafından yapılan bir çalışmada Bosna Hersek, turizm alanında 2020 sonuna kadarki dönemde yıllık beklenen %10,5 büyüme oranıyla en yüksek büyüme oranına sahip olacak üçüncü ülke olarak belirtilmiştir.

2009 yılı Kasım ayı sonu itibariyle toplam 292.422 yabancı turist ziyaret ettiği Bosna Hersek'te, otel ve restoran sektörü hasılasının GSYİH içindeki payı (2008 yılı itibariyle) %2.06'dır. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, ülkedeki turizm harcamaları, 2007 yılı itibariyle, GDP'nin %5.3'ü kadar iken, ülke mal ihracatının %18.8 ve hizmet ihracatının ise %59.9'u kadardır.

2. Turizm Potansiyeli

Bosna Hersek turizm potansiyelinin esas itibariyle doğa ve kültür turizmine dayandığı ve çeşitlendirilebilir turizm olanaklarına da sahip olduğu söylenebilir. Ülke, özellikle kış sporları, kaplıca turizmi, avcılık ve doğa sporları açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ayrıca ülkenin Adriyatik denizine 25 kilometrelik sahili bulunmakta olup, bu sahilde çeşitli tesisler bulunmaktadır. Son yıllarda turizm endüstrisinin en hızlı büyüyen segmentlerinden birisi olarak kabul edilen eko turizm alanında da Bosna Hersek sahip olduğu doğal güzellikleri açısından önemli bir potansiyele sahiptir.

Kış Turizmi:

Kış turizmi, Bosna Hersek için öteden beri önemli bir alan olmuştur. Kış aylarında; kaliteli ve devamlı yağan kar yağışı Bosna Hersek dağlarında kış turizmi için uygun iklim koşulları oluşturmaktadır. 1984 yılındaki Kış Olimpiyat Oyunlarına ev sahipliği yapan Bosna Hersek'te Sarajevo yakınlarındaki Bjelasnika, Igman ve Jahorina Dağları bu olimpiyatlara ev sahipliği yapan önemli kış sporları merkezleridir. Söz konusu merkezler Sarajevo Havalimanı'na yarım saat uzaklıkta bulunmaktadır. Sarajevo'da bulunan dağlar dışında Blidinje, Vlasic ve Kupres Dağlarındaki kış sporları merkezleri de ülkenin kış turizmine büyük katkı sağlamaktadır.

Bosna Hersek'te kış turizmi sezonu Aralık ayı ortalarında başlayıp Nisan ayı ortalarına kadar sürmektedir. Ülkenin güneydoğusunda yer alan ve savaş sırasında hiç hasar görmeyen Jahorina'daki tesisler kış turizmi açısından ülkenin ve bölgenin en önemli tesisleridir. Sarajevo'ya yaklaşık 30 kilometre uzaklıkta olan ve Alpinizm için toplam 20 km uzunluğunda kayak pistlerine sahip olan tesisler, Sırbistan, Karadağ, Slovenya ve Hırvatistan başta olmak üzere Avrupa'nın farklı bölgelerinden turistleri ağırlamaktadır.

Sarajevo'ya daha yakın olan Bjelasnica ve Igman dağlarındaki tesislerde de dünya klasmanında alpinizm ve Nordic kayak pistleri mevcuttur. Jahorina'dan farklı olarak bu dağlardaki tesisler savaş sırasında büyük zarar görmüşlerdir. Bölgedeki tesisler savaş sonrasında yenilemeye tabi tutulmuş ve yeni konaklama tesisleri inşa edilmiştir. Buna rağmen anılan tüm merkezlerde konut amaçlı binaların fazla olması, otel kapasitesinin sınırlı olması ve küresel ısınma nedeniyle sezonun kısalması gibi nedenlerle söz konusu potansiyelden tam olarak yararlanılamamaktadır. Bu amaçla tüm bu merkezlerde altyapı ve konaklama tesisleri anlamında yenileme ve genişleme yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Bosna Hersek'teki ilgili birimlerce yapılan

master planları da bu eksiklere dikkat çekerek; yapılacak yatırımlarla ülkenin bu alanda sahip olduğu büyük potansiyelin ortaya çıkarılabileceğini göstermektedir.

Kültürel ve Dini Turizm:

Kültür turizmi günümüzde önemi gittikçe artan bir alanı oluşturmaktadır. Dünya Turizm Örgütü tarafından yapılan bir çalışmaya göre dünyada yapılan turistik gezilerin yaklaşık %40'ı kültür turizmine dayanmaktadır ve kültür turizminin önemi ilerleyen yıllarda daha da artacaktır. Bu açıdan zengin tarihi ve kültürel mirasa sahip olan ülkelerin turistler açısından önemli cazibe merkezleri olduğu söylenebilir.

Tarih boyunca Akdeniz, Roma, Osmanlı ve Avrupa gibi farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olan Bosna Hersek eski ve yenedünyaların bir karışımı olarak, bu kültürlerle ait eşsiz pek çok tarihi eseri bünyesinde bulundurmaktadır. Eski manastır ve kiliselerden Osmanlı mimarisini yansıtan köprü ve camilere kadar Bosna Hersek ortaçağının özellikleri çok iyi bir şekilde korunmuştur. Bunların yanında Avusturya-Macaristan döneminden kalmış mimari eserlerde mevcudiyetini korumaktadır. Sarajevo, Banja Luka, Mostar ve Bihac başta olmak üzere ülkedeki tüm şehirler; köprüleri, camileri, kiliseleri, sinagogları ile bu tarihi ve kültürel mirası yansıtmaktadırlar.

Ülkenin başkenti ve en büyük şehri Sarajevo, tarih öncesi döneme kadar uzanan zengin bir tarihe sahiptir. Şehir dağlık bir alanda Miljacka nehri üzerinde kurulmuştur. Bünyesinde barındırdığı dinî çeşitliliğiyle bilinmekte olan Sarajevo'da, Müslümanlık, Katoliklik, Ortodoksluk ve Musevîlik, gibi dinler yüzyıllar boyunca bir arada bulunmuşlardır.

Sarajevo, Balkanlar'daki kültürel şehirlerin en önemlilerinden biri olarak kabul görmektedir. Güneydoğu Avrupa'nın önemli festivalleri içerisinde yer alan Sarajevo Film Festivali, MESS Uluslar arası Tiyatro Festivali ve Jazz Festivaline de ev sahipliği yapan Sarajevo, her yıl pek çok turisti ağırlamaktadır.

Sarajevo'daki ilk yerleşim kalıntıları tarih öncesi döneme kadar uzanmasına rağmen modern şehrin ortaya çıkışı 15. yüzyılda Osmanlıların bu bölgedeki hâkimiyetiyle birlikte başlamıştır. Osmanlıların Avrupa'da kurdukları en büyük kent olan Sarajevo'da Osmanlı döneminden kalan pek çok eser bulunmaktadır. Sarajevo'da bulunan tarihi eserlerden bazıları şunlardır:

- Kurşunlu Medrese,
- Çar Camii,

- Başçarşı ve tarihi Sebil,
- Gazi Hüsrev Bey Camii,
- Ali Paşa Camii,
- Latin Köprüsü,
- Svrizna Kuça,
- Ortodoks Katedrali,
- Eski Yahudi Tapınağı,
- Sarajevo Kütüphanesi.

Bosna Hersek'in sahip olduğu en önemli kültür değerlerinden biriside Mostar şehri ve Mostar Köprüsü 'dür. Neretva nehrinin üzerinde kurulu bulunan ve adını bulunduğu şehre veren köprü Mimar Sinan'ın öğrencilerinden Mimar Hayreddin tarafından 1566 yılında inşa edilmiştir. Savaş sırasında top atışları sonucunda yıkılan köprü, Unesco ve Dünya Bankası'nın destekleriyle yeniden inşa edilmiştir. 2004 yılında açılan yeni Mostar Köprüsü ve Mostar şehri, 2005 yılında Unesco tarafından Dünya Kültürel Miras listesine alınmıştır.

Bu iki şehir dışında Banja Luka, Bihac, Pocitelj, Blagaj, Stolac, Bajca, Focinica, Bobovac, Kraljeva, Sutjeska, Vranduk, Prusac, Tesanj, Maglaj ve Kradacac gibi şehir ve kentlerde tarihin eski zamanlarından beri varlığını sürdürmekte olup, sayısız tarihi eser ve kültürel değeri bünyelerinde bulundurmaktadırlar.

Farklı uygarlıkların ve kültürlerin buluşma noktası olan Bosna Hersek'te dini unsurlar, inanç turizmi açısından önemli rol oynamaktadır. Tarih boyunca Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlık gibi dinlerin bir arada bulunduğu Bosna Hersek Avrupa'nın Kudüs'ü olarak anılmaktadır. Ülkedeki Sırlar Ortodoks, Hırvatlar Katolik ve Boşnaklar ise Müslüman'dır. Ülkede farklı dinlerin ve etnik kökenlerin bulunması, bu dinlere ait figürlerin, kutsal değerlerin o dine mensup kişiler tarafından ziyaret edilmesine olanak tanımaktadır. Ülkenin farklı bölgelerinde Osmanlı döneminden kalan pek çok Caminin yanı sıra, Ortodoks ve Katolik Kiliseleri ve Havra ve Sinagoglar bulunmaktadır.

Günümüzde önemi giderek artan bu kültürel ve inanca dayalı ziyaretlerin Bosna Hersek'e sağlayacağı turizm gelirlerini arttırabilmek amacıyla üç Semavi din olan İslam, Hıristiyanlık ve Museviliğin günümüze kadar ulaşan önemli ziyaret merkezlerinin (Sarajevo, Medjugorje, Prusac, Travnik), altyapı üstyapı eksikliklerinin

giderilmesi, tanıtımının yapılarak ziyaretçi sayısının artırılması gerekmektedir. Bosna Hersek'te bulunan ve üç farklı Semavi dinin kutsal saydığı yerler ve eserler şu şekildedir:

- Prusac; Boşnaklar tarafından her yıl Haziran ayının son Pazar günü, Ayvaz Dede'ye olan manevi borçların ödenmesi amacıyla festivallerin düzenlendiği yerdir.
- Medjugorje; Aziz Meryem'in görüldüğü yer olarak kabul edilen bu küçük kasabaya her yıl yüz binlerce Katolik ziyarette bulunmaktadır.
- Sarajevo; Hüsrev Bey Cami, Ali Paşa Camii, Eski Sinagog, Katolik Katedrali, Ortodoks Katedrali.
- Kladanj; Kızın Mağarası
- Travnik; Yeni Camii (Hasan Ağa Camii), Hacı Ali Camii, Perişan Mustafa Paşa'nın türbesi
- Banja Luka: Ferhadija Camii

Termal Turizm ve SPA Turizmi:

Bosna Hersek jeotermal kaynak zenginliği ve potansiyeli açısından Balkanlarda ilk üç ülke arasında yer almakta olup, Avrupa'da ilk 10 sıradadır. Bosna Hersek termal suları, hem debi ve sıcaklıkları hem de çeşitli fiziksel ve kimyasal özellikleri ile Avrupa'daki termal sulardan daha üstün nitelikler taşımaktadır. Termal sular doğal çıkışlı ve bol su verimli, eriyik maden değeri yüksek, kükürt, radon ve tuz bakımından zengindir. Bu suların temiz ve tedavi edici nitelikleri sayesinde Bosna Hersek termal suları pek çok turisti ülkeye çekmektedir. Termal suların, vücut bakım ve tedavisinde gelişmiş fiziksel terapi araçlarıyla uygulanması şeklinde ortaya çıkan SPA uygulamaları günümüzde önemi giderek artan bir turizm alanını oluşturmaktadır.

Bosna Hersek'te son yıllarda çok gelişmiş tedavi edici kaplıca merkezleri kurulmuştur. Bosna Hersek'teki önemli termal merkezler ve buldukları yerler ise şu şekildedir: Vilina Vilas (Visegrad), Sanska Ilidza (Sanski Most), Dvorovi (Bijeljina), Slatina ve Laktasi (Banja Luka), Fojnica, Banja Vrucica (Teslic), Gata (Bihac), Guber (Srebrenica), Kiseljak (Sarajevo), Gradacac ve Mlječanica (Dubica).

Ekoturizm:

Bosna Hersek açısından en önemli gelişme potansiyeli taşıyan turizm çeşidi ekoturizmdir. Ekoturizm son yıllarda önemi atmakta olan doğaya dayalı olan bir turizm

çeşididir. Kavram olarak sosyal ve kültürel faaliyetleri de içeren, yayla turizmi, ornitoloji turizmi, foto-safari, akarsu sporları, dağ turizmi ve doğa yürüyüşü gibi başlıklar altında değerlendirilebilen ekoturizm alanında Bosna Hersek, sahip olduğu ekosistem çeşitliliğinin yarattığı eşsiz doğal güzellikleri önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Bosna Hersek, korunmuş ve el değmemiş doğal güzelliklere sahip pek çok milli ve doğal parka sahiptir. Ülkedeki Sutjeska Milli Parkı Avrupa'da açılan ilk parklardan birisidir. Sutjeska Milli Parkı binyıllık Perucica Ormanlarını ve ülkenin en yüksek yeri olan Maglic Dağlarını bünyesinde bulunduran; 17,500 hektarlık bir alana yayılan yüksek zirveleri, şelaleri ve vadileri ile ilgi çekici bir yerdir.

Sutjeska dışında Bosna Hersek'te Una Milli Parkı, Kozara Milli Parkı, Hutovo Blato Milli Parkı, Bardaca Doğa Parkı ve Blidinje Doğa Parkı'nda ekoturizm alanında yararlanılan yerlerdir.

Bosna Hersek, sahip olduğu uygun iklimsel özellikler, üstün peyzaj değerleri, kırsal öğelerin ağırlık kazandığı geleneksel yaşam biçimi ve dağcılık, atlı doğa gezisi, trekking, yamaç paraşütü, flora/fauna incelemesi, jeep safari gibi doğa sporlarına uygun alanlar ile turizm potansiyeli yüksek bir ülkedir.

Ülkede bulunan akarsular rafting, kano ve nehir kayağı için elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Kuş gözlemciliği (Ornitoloji) alanında Mostar, Hutovo Blato, Zvornik, Srebrenica, Bijeljina ve Brcko özellikle ilkbahar ve sonbahar aylarında kuş göçlerinin gözlemlenebildiği geçiş noktalarıdır. Ayrıca jeolojik yapısı sebebiyle çok sayıda mağaraya sahip olan Bosna Hersek bu alanda da büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Bosna Hersek'in ve bölgenin en önemli ve en uzun mağarası, Vjetrenica Mağarasıdır. Bosna Hersek'te bulunan diğer önemli mağaralar ise Bijambarska, Ledenica, Orlovaca, Djevojačka, Hrustovacka ve Hukavica Mağaralarıdır.

Deniz Turizmi:

Bosna Hersek'in güneybatısında bulunan Neum şehri, ülkenin denize olan kapısını oluşturmaktadır. Bosna Hersek'in Adriyatik Denizindeki yaklaşık 25 km uzunluğundaki sahili senede 240 güneşli gün ile her sene pek çok turisti ağırlamaktadır. Ancak bölgede bulunan tesislerin mevcut kapasiteleri dikkate alındığında sezonluk ihtiyaçlara tam olarak cevap veremediği dikkati çekmektedir.

3. Turizm Sektörünün Mevcut Durumu

3.1. Konaklama Tesisleri ve Yatak Sayısı

Bosna Hersek'te turizm sektöründe faaliyet gösteren tesis sayıları incelendiğinde, 2009 yılı itibariyle, ülke genelinde 189 adet otel, 106 adet motel, 62 adet pansiyon ve hostel ile 36 adet diğer tesislerin hizmet verdiği ve bu tesislere ait oda sayısının 11,737 ve yatak kapasitesinin ise 24,402 adet olduğu görülmektedir. Toplam yatak kapasitesinin %78'i otellere ait iken, %11'i motellere, %6'sı da pansiyon ve hostellere aittir.

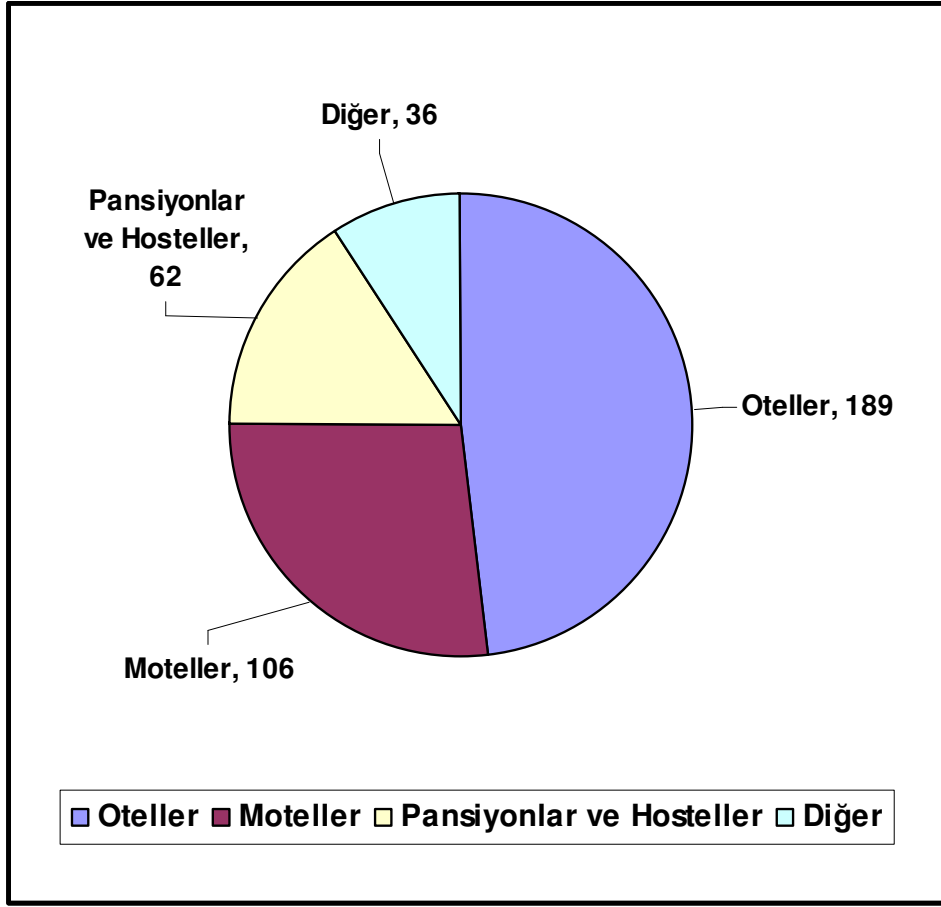
Tablo 1: Yıllar İtibariyle Bosna Hersek Konaklama Kapasitesi

	2007 Adet	2008		2009 (11 Aylık)	
		Adet	Değişim (%)	Adet	Değişim (%)
TESİS SAYISI	344	369	7.3	393	6.5
Oteller	169	179	5.9	189	5.6
Moteller	95	95	0.0	106	11.6
Pansiyonlar ve Hosteller	50	61	22.0	62	1.6
Diğer	30	34	13.3	36	5.9
ODA SAYISI	10,667	11,064	3.7	11,737	6.1
Oteller	8,433	8,612	2.1	9,160	6.4
Moteller	1,199	1,218	1.6	1,321	8.5
Pansiyonlar ve Hosteller	656	736	12.2	709	-3.7
Diğer	379	489	29.0	547	11.9
YATAK SAYISI	22,149	23,015	3.9	24,402	6.0
Oteller	17,449	17,823	2.1	18,952	6.3
Moteller	2,539	2,554	0.6	2,775	8.7
Pansiyonlar ve Hosteller	1,342	1,547	15.3	1,483	-4.1
Diğer	819	1,091	33.2	1,192	9.3

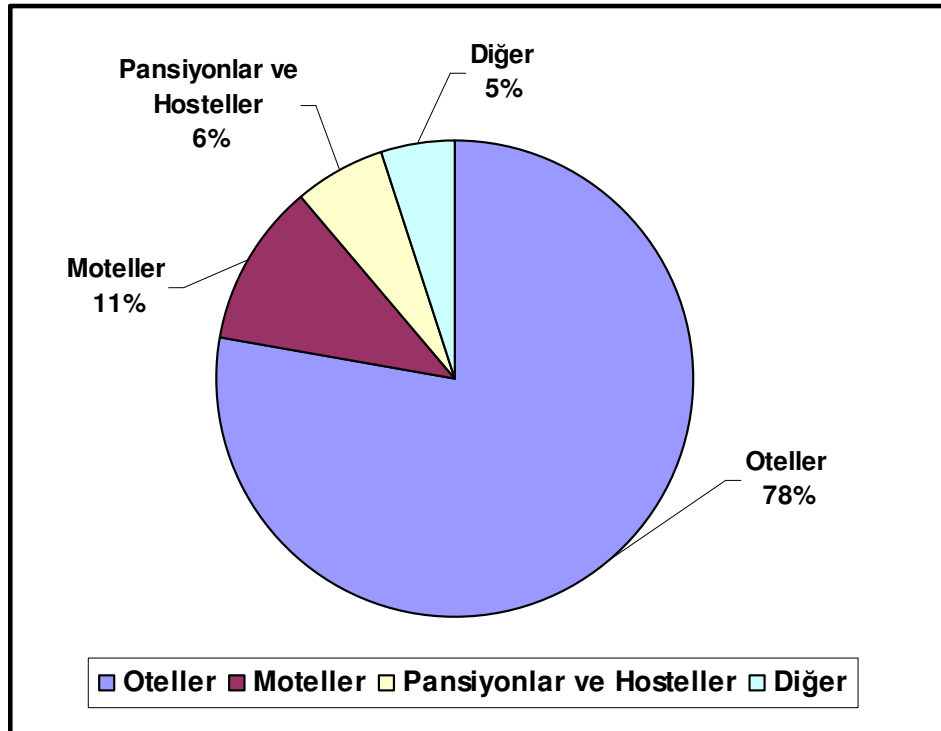
Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı

2007–2009 döneminde ülke genelinde tesis sayısı %14 oranında artarken, oda sayısı %10, yatak kapasitesi ise %10.2 oranında artış göstermiştir. İncelenen dönemde otellere ait yatak kapasitesi %8.6 artış gösterirken, motellere ait yatak kapasitesi %9.3, pansiyon ve hostellere ait yatak kapasitesinde ise %10.5'lik bir artış yaşanmıştır.

Grafik 1: Bosna Hersek Turizm Tesislerinin Sayısı (2009/Kasım)

Grafik 2: Bosna Hersek Yatak Kapasitesinin Tesislere Göre Dağılımı (2009/Kasım)

Bosna Hersek'te turizm sektöründe faaliyet gösteren tesislerin ağırlıklı bölümü Bosna Hersek Federasyonu'nda yer almaktadır. 2008 yılı itibariyle tesis sayısının %54'ü Bosna Federasyonu'nda iken %46'sı Sırp Cumhuriyeti'nde yer almaktadır. Yine bu tesislere ait yatak kapasitesinin %63'ü Bosna Federasyonu'nda iken, %37'si Sırp Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır.

Sırp Cumhuriyeti'nde otellerin yanı sıra moteller de gerek sayı olarak gerekse yatak kapasitesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Sırp Cumhuriyeti'nde motel sayısı toplam tesis sayısının %34'ünü oluştururken, yatak kapasitesinin de %17'sini teşkil etmektedir.

Tablo 2: Bölgeler Bazında Konaklama Tesisleri Kapasitesi (2008)

	Bosna Hersek Federasyonu		Sırp Cumhuriyeti	
	Adet	Pay (%)	Adet	Pay (%)
TESİS SAYISI	199	100,0	170	100,0
Oteller	116	58,3	63	37,1
Moteller	38	19,1	57	33,5
Pansiyonlar ve Hosteller	25	12,6	36	21,2
Diğer	20	10,1	14	8,2
ODA SAYISI	7.112	100,0	3.952	100,0
Oteller	6.030	84,8	2.582	65,3
Moteller	519	7,3	699	17,7
Pansiyonlar ve Hosteller	279	3,9	457	11,6
Diğer	275	3,9	214	5,4
YATAK SAYISI	14.591	100,0	8.424	100,0
Oteller	12.298	84,3	5.525	65,6
Moteller	1.121	7,7	1.433	17,0
Pansiyonlar ve Hosteller	603	4,1	944	11,2
Diğer	569	3,9	522	6,2

3.2. Yerli ve Yabancı Turist Sayısı

Turizm sektöründe önemli gelişmeler sağlayan Bosna Hersek'te ülkeye gelen turist sayısında da yıllar itibariyle düzenli olarak artış gerçekleşmiştir. Nitekim 2003 yılında 380,819 olan toplam turist sayısı 2008 yılında 610,817'ye yükselmiştir. 2005 yılına kadar olan dönemde gelen turistlerin önemli bölümü yerli turistlerden oluşurken, 2005 yılından sonraki dönemde yabancı turistlerin payı artış göstererek %50'nin üzerine çıkmıştır. Nitekim 2003 yılında gelen turist sayısının %43,8'i yabancı turistlerden oluşurken, ülkeye gelen yabancı turistlerin payı 2005'te %50,2'ye, 2009 (11 aylık)'da ise %55'e yükselmiştir.

Tablo 3: Yıllar İtibariyle Gelen Turist Sayısı

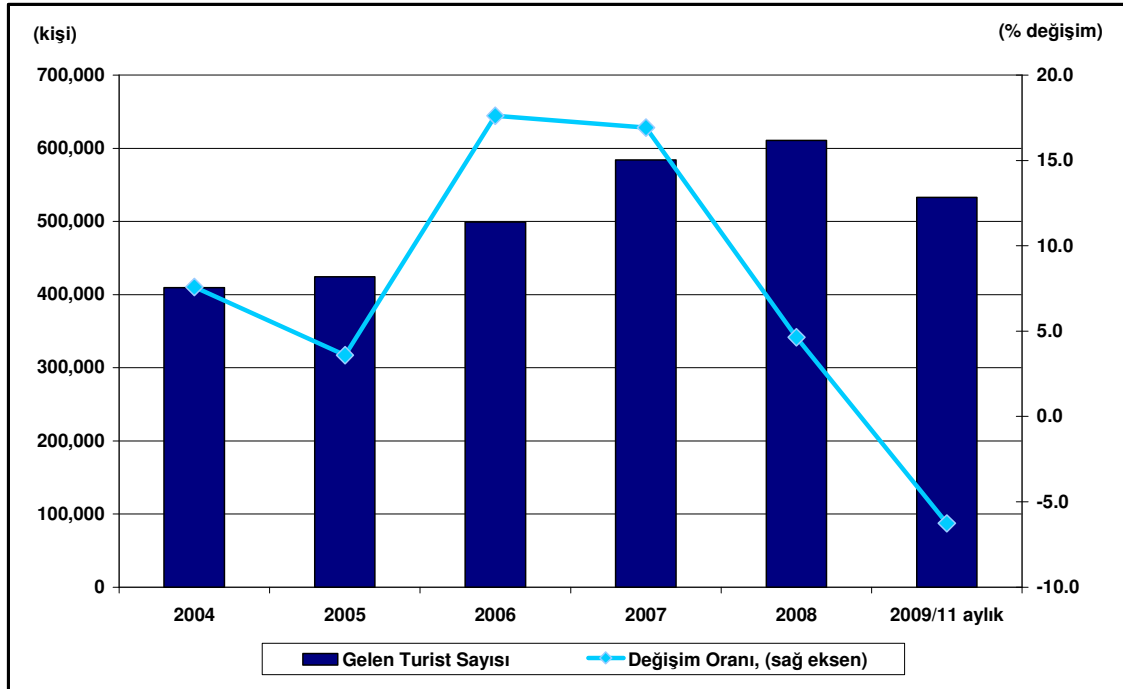
Yıllar	Gelen Turist Sayısı		Yerli Turist Sayısı		Yabancı Turist Sayısı	
	Kişi	Değişim (%)	Kişi	Değişim (%)	Kişi	Değişim (%)
2003	380,819	-	214,100	-	166,719	-
2004	409,710	7.6	219,351	14.2	190,359	14.2
2005	424,438	3.6	211,530	11.8	212,908	11.8
2006	499,244	17.6	243,244	14.2	256,000	20.2
2007	583,742	16.9	277,290	14.0	306,452	19.7
2008	610,817	4.6	289,306	4.3	321,511	4.9
2009 (11 Aylık)	532,817	-6.3	240,395	-9.9	292,422	-3.1

Not: 2003-2005 yılları istatistikleri, Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'ne ait rakamların toplamıdır.

Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı, Sırp Cumhuriyeti ve Bosna Hersek Federasyonu İstatistik Ajansı.

2003-2008 döneminde gelen turistlerin sayısı toplamda %60 oranında artış gösterirken, yerli turist sayındaki artış %35, yabancı turist sayısında ise %93 oranında artış gerçekleşmiştir.

Grafik 3: Yıllar İtibariyle Gelen Turist Sayısı ve Değişim Oranı

Bosna Hersek'e gelen yabancı turist sayısı aylar itibariyle incelendiğinde, ülkeye gelen yabancı turistlerin daha ziyade mayıs-eylül ayları arasında ziyarete geldiği görülmektedir. 2008 yılında ülkeye gelen turistlerin %53'ü 5 aylık süreyi kapsayan mayıs-eylül döneminde ziyaretlerini gerçekleştirirken, %47'si de geriye kalan 7 aylık dönemde gerçekleştirmiştir.

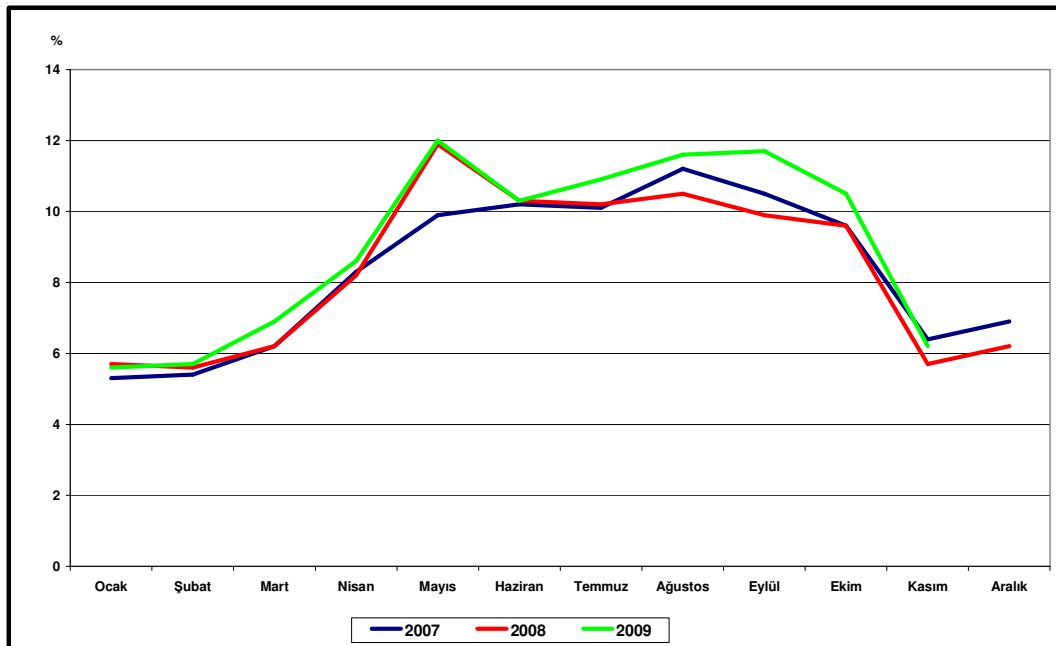
Bosna Hersek'te kış turizmi önemli bir potansiyel teşkil etmesine rağmen, özellikle küresel ısınmanın olumsuz etkisi nedeniyle sezonun geçmişe kıyasla daha kısa sürmesi gelen turist sayısını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 4: Bosna Hersek, Aylar İtibariyle Gelen Yabancı Turist Sayısı

Aylar	2007		2008		2009	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Ocak	15,967	5.3	18,260	5.7	16,363	5.6
Şubat	16,267	5.4	17,845	5.6	16,690	5.7
Mart	18,970	6.2	20,070	6.2	20,323	6.9
Nisan	25,335	8.3	26,492	8.2	25,028	8.6
Mayıs	29,948	9.9	38,364	11.9	35,051	12.0
Haziran	30,909	10.2	33,044	10.3	30,104	10.3
Temmuz	30,642	10.1	32,710	10.2	31,834	10.9
Ağustos	34,100	11.2	33,760	10.5	33,922	11.6
Eylül	32,054	10.5	31,882	9.9	34,349	11.7
Ekim	29,298	9.6	30,872	9.6	30,626	10.5
Kasım	19,574	6.4	18,410	5.7	18,132	6.2
Aralık	20,820	6.9	19,802	6.2	-	-
Toplam	303,885	100.0	321,511	100.0	292,422	100.0

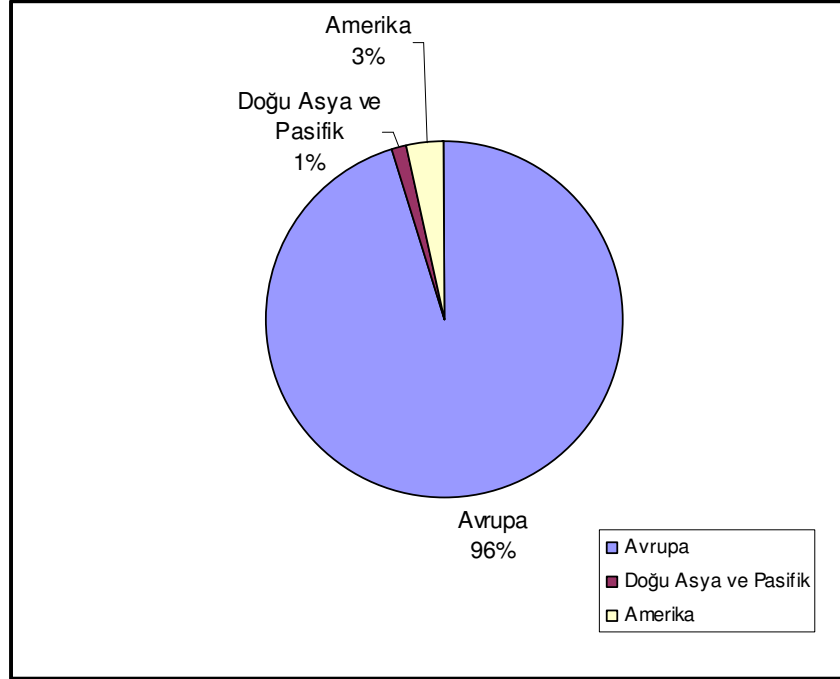
Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı

Grafik 4: Aylar İtibariyle Gelen Yabancı Turist Sayısı

Bosna Hersek'e gelen yabancı turistlerin kıtalara göre dağılımı incelendiğinde ülkeye gelen turistlerin %96 gibi önemli kısmının Avrupa'dan geldiği görülürken, %3'ünün Amerika, %1'inin de Doğu Asya ve Pasifik'ten geldiği dikkati çekmektedir.

Grafik 5: Bosna Hersek'e Gelen Yabancı Turistlerin Geldikleri Kıtalara Göre Dağılımı

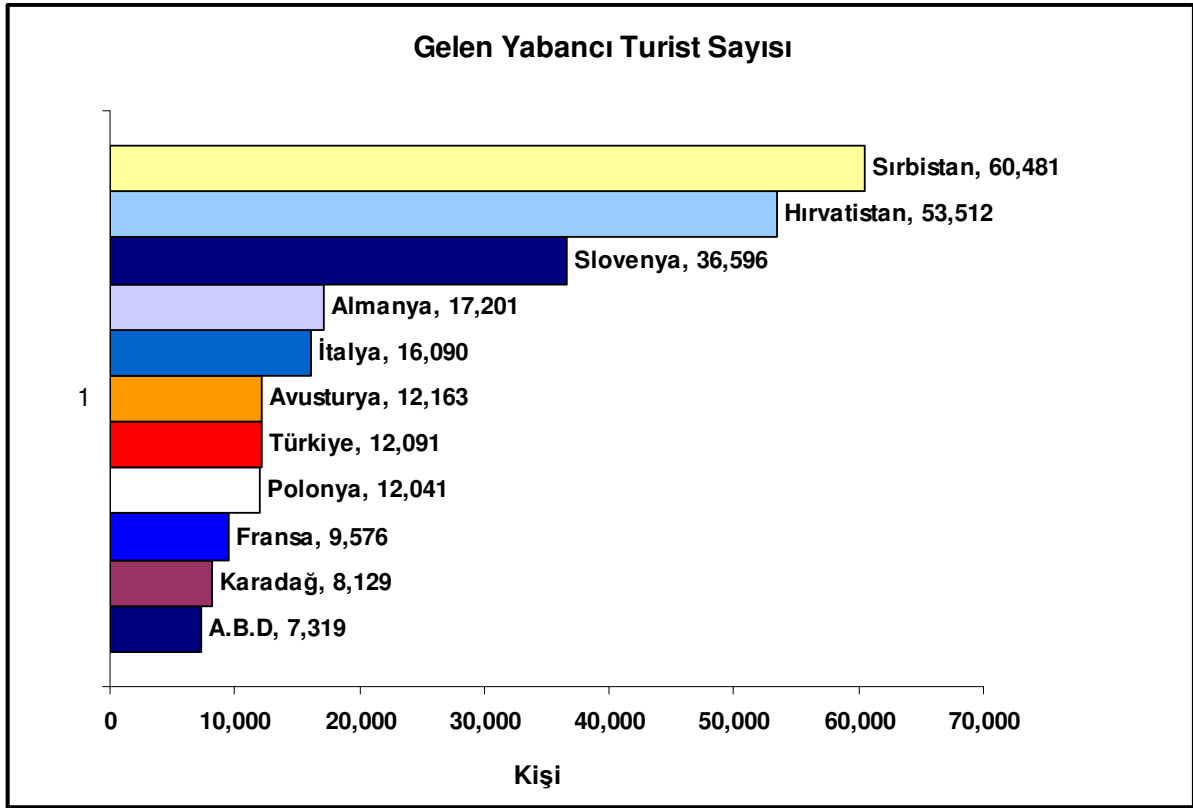
Ülkeye gelen yabancı turistlerin geldikleri ülkeye göre dağılımı incelendiğinde, Bosna Hersek'e gelen yabancı turistlerin çoğunlukla Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan'dan geldiği görülmektedir. Bu üç ülkeden gelen turist sayısı, ülkeye gelen yabancı turist sayısının %50'ye yakın bölümünü oluşturmaktadır. 2007 yılında ülkeye gelen yabancı turist sayısının %48'i Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan'dan gelirken, 2008'de ise %47'si yine bu ülkeden gelmiştir.

Tablo 5: Bosna Hersek'e Gelen Yabancı Turistlerin Geldikleri Ükelere Göre Dağılımı

Aylar	2007		2008		2009 (11 Aylık)	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
A.B.D	8.465	2,8	7.319	2,3	6.391	2,2
Almanya	17.761	5,8	17.201	5,4	17.023	5,8
Avusturya	11.741	3,8	12.163	3,8	12.275	4,2
Fransa	9.629	3,1	9.576	3,0	9.081	3,1
Hırvatistan	50.208	16,4	53.512	16,6	46.303	15,8
İtalya	17.599	5,7	16.090	5,0	14.752	5,0
Polonya	9.888	3,2	12.041	3,7	12.474	4,3
Sırbistan	59.936	19,6	60.481	18,8	51.782	17,7
Karadağ	6.613	2,2	8.129	2,5	7.260	2,5
Slovenya	36.353	11,9	36.596	11,4	32.028	11,0
Türkiye	11.276	3,7	12.091	3,8	13.077	4,5
Diğer	66.983	21,9	76.312	23,7	69.976	23,9
Toplam	306.452	100,0	321.511	100,0	292.422	100,0

Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı

Grafik 6: Bosna Hersek'e Gelen Yabancı Turistlerin Geldikleri Ülkelere Göre Dağılımı (2008)

Bosna Hersek'e gelen turistlerin önemli bir bölümü Bosna Hersek Federasyon'una gelmektedir. 2007–2009 döneminde ülkeye gen toplam turist sayısının (yerli ve yabancı toplamı) %59'u Bosna Federasyonu'na gelirken, %39'u Sırp Cumhuriyeti'ne, %2'si de Brcko Distrikt'ine gelmiştir. Yabancı turistlerin gelişleri incelendiğinde ise yabancı turistlerin ağırlıklı bölümünün de Bosna Hersek Federasyonuna geldikleri dikkati çekmektedir. 2007–2009 döneminde ülkeye gelen yabancı turistlerin %68'i Bosna Federasyonu'na gelirken, %30'u Sırp Cumhuriyeti'ne, %2'si de Brcko Distrikt'ine gelmiştir. Yerli turistlerin ziyaretleri incelendiğinde ise her iki bölgeye de aynı düzeyde yerli turist geldiği (%48) görülmektedir.

3.3. Konaklama Tercihleri ve Geceleme Sayısı

Bosna Hersek'te gelen turist sayısındaki artışlara paralel olarak gelen turistlere ait geceleme sayıları da yıllar itibariyle artış göstermektedir. Ülkeye gelen turistlerin konaklama tercihleri incelendiğinde ağırlıklı olarak otellerin tercih edildiği görülmektedir. 2009 (11 aylık) yılında turistlere ait konaklama tercihlerinde otellerin payı %80 iken, motellerin payı %10, pansiyon ve hostellerin payı ise %5'dir. Yabancı turistlerin konaklama tercihleri incelendiğinde ise otellerin payının %86 olduğu

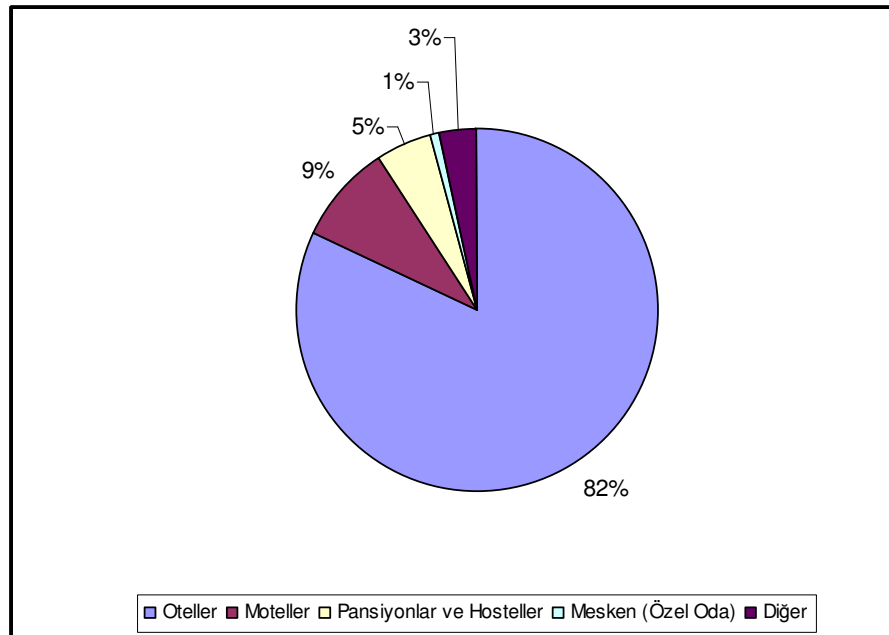
görülmektedir, motellerin %7 ve pansiyon ve hostellerin %3'lük bir pay oluşturduğu dikkati çekmektedir. Ülkedeki yerli turistlerin konaklama tercihlerinde de otellerin payı yüksek olmakla birlikte yabancı turistlerin tercihlerinden daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Yerli turistlerin konaklama tercihlerinde otellerin payı %72 iken, moteller %14, pansiyon ve hostellere ait pay ise %8'dir.

Tablo 6: Bosna Hersek'e Gelen Turistlerin Konaklama Tercihleri

	2007	2008	2009 (11 Aylık)
TOPLAM	583.742	610.817	532.817
Oteller	480.641	499.695	425.012
Moteller	50.926	54.795	54.808
Pansiyonlar ve Hosteller	28.956	30.921	26.512
Mesken (Özel Oda)	4.652	4.879	4.891
Diğer	18.567	20.527	21.594
YERLİ TURİST	277.290	289.306	240.395
Oteller	216.768	220.547	174.045
Moteller	29.888	32.783	33.396
Pansiyonlar ve Gecelik Konaklamalar	18.658	21.456	18.207
Mesken (Özel Oda)	2.127	2.762	2.310
Diğer	9.849	11.758	12.437
YABANCI TURİST	306.452	321.511	292.422
Oteller	263.873	279.148	250.967
Moteller	21.038	22.012	21.412
Pansiyonlar ve Gecelik Konaklamalar	10.298	9.465	8.305
Mesken (Özel Oda)	2.525	2.117	2.581
Diğer	8.718	8.769	9.157

Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı

Grafik 7: Bosna Hersek'e Gelen Turistlerin Konaklama Tercihleri (2008)

Bosna Hersek'e gelen turistlerin geceleme sayıları incelendiğinde ise geceleme sayısının 2003–2008 döneminde sürekli olarak artış gösterdiği görülürken, 2009 yılında (11 aylık verilere göre) ise bir önceki yılın aynı dönemine göre azalış kaydettiği dikkati çekmektedir. 2003–2008 döneminde geceleme sayısı %53 oranında artarken, 2009'da bir önceki yıla göre %9.3 oranında azalmıştır.

Bosna Hersek'te turistlere ait geceleme sayısı incelendiğinde, 2006 yılına kadar olan dönemde gecelemlerin ağırlıklı kısmı yerli turistlere ait olduğu görülürken, bu yıldan sonraki dönemde yabancı turistlere ait geceleme sayılarının daha yüksek olduğu görülmektedir. 2009 yılı 11 aylık verilerine göre 1,2 milyon olan geceleme sayısının %53.2'si yabancı turistlere aitken, %46.8'i de yerli turistlere ait gecelemlerden oluşmaktadır.

Tablo 7: Yıllar İtibariyle Geceleme Sayısı (Bin)

Yıllar	Geceleme Sayısı		Yerli		Yabancı	
	Gece	Değişim (%)	Gece	Değişim (%)	Gece	Değişim (%)
2003	913		494		419	
2004	971	6.4	511	3.4	460	9.8
2005	1,018	4.8	533	4.3	485	5.4
2006	1,177	15.6	583	9.4	594	22.5
2007	1,337	13.6	642	10.1	695	17.0
2008	1,397	4.5	678	5.6	719	3.5
2009 (11 Aylık)	1,194	-9.3	559	-12.0	635	-6.6

Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı ve Dünya Turizm Örgütü

Gelen turistlerin ortalama geceleme sayısı incelendiğinde ise Bosna Hersek'te turistlere ait geceleme sayısının ortalama olarak 2.30 gece olduğu görülürken, yabancı turistlere ait geceleme sayısının son iki yılda düşüş kaydederek, 2.30'dan 2.18'e gerilediği dikkati çekmektedir.

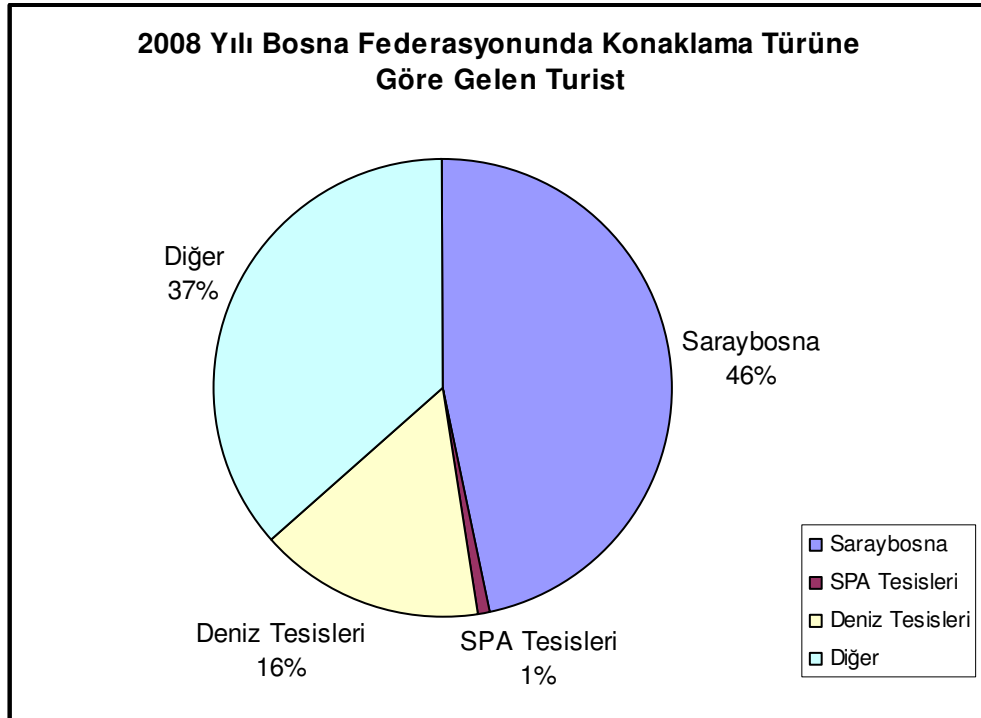
Turistlere ait tatil tercihleri bölgeler itibariyle değerlendirildiğinde Bosna Hersek Federasyonu'nda gelen turistlerin ağırlıklı olarak Sarajevo'ya geldikleri görülmektedir. 2008 yılı itibariyle Bosna Hersek Federasyonu'na gelen turistlerin %46'sı Sarajevo'yu tercih ederken, % 16'sı deniz tesislerini, %1'i de SPA tesislerini tercih etmişlerdir. Bölgede turistlere ait ortalama geceleme sayısı Sarajevo'da 2.0 iken, SPA tesislerinde 1.7, deniz tesislerinde ise 3.1'dir.

Tablo 8: Tatil Tercihlerine Göre Bosna Hersek Federasyonu'na Gelen Turist ve Geceleme Sayıları (Bin Kişi)

	2005	2006	2007	2008
GELEN TURİST	274	294	347	355
Sarajevo	116	130	167	166
SPA Tesisleri	5	3	4	3
Deniz Tesisleri	50	51	56	56
Diğer	103	110	120	130
GECELEME	596	661	751	744
Sarajevo	245	276	332	324
SPA Tesisleri	8	8	7	5
Deniz Tesisleri	171	181	185	176
Diğer	172	196	227	239
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ	2,2	2,2	2,2	2,1
Sarajevo	2,1	2,1	2,0	2,0
SPA Tesisleri	1,6	2,7	1,8	1,7
Deniz Tesisleri	3,4	3,5	3,3	3,1
Diğer	1,7	1,8	1,9	1,8

Kaynak: Bosna Hersek Federasyonu İstatistik Ajansı

Grafik 8: Bosna Hersek Federasyonu'na Gelen Turistlerin Tatil Tercihlerine Göre Dağılımı (2008)

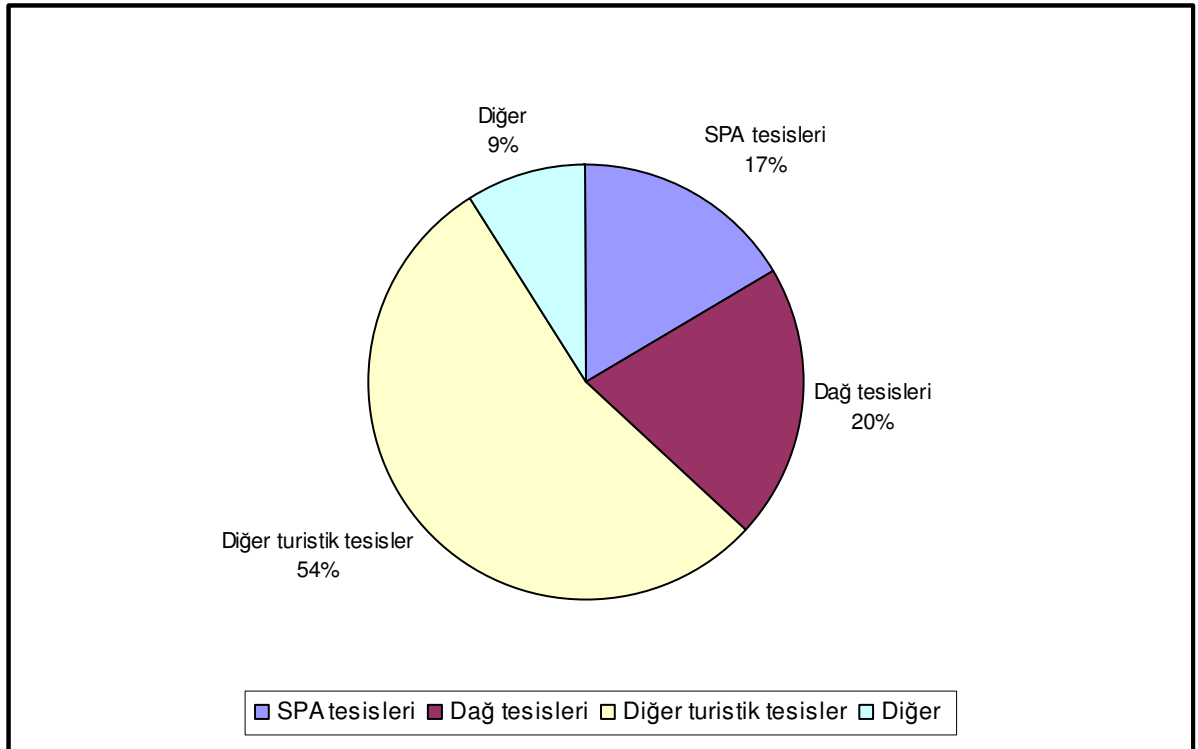

Sırp Cumhuriyeti'nde ise gelen turistlerin %20'si dağ tesislerini tercih ederken, %1'i SPA tesislerini, %54'ü de diğer turistik tesisleri yönünde tercihlerini kullanmışlardır.

Tablo 9: Tatil Tercihlerine Göre Sırp Cumhuriyeti'ne Gelen Turist ve Geceleme Sayıları

	2005	2006	2007	2008	2009 (11 Aylık)
GELEN TURİST	150.526	191.934	222.729	241.145	210.297
SPA tesisleri	34.685	39.153	44.517	40.495	28.444
Dağ tesisleri	28.680	40.206	44.217	48.509	41.744
Diğer turistik tesisler	79.299	101.604	117.635	130.753	123.417
Diğer	7.862	10.971	16.360	21.388	16.692
GECELEME	397.976	489.441	561.995	625.842	529.756
SPA tesisleri	169.189	199.245	220.740	237.400	180.079
Dağ tesisleri	82.143	110.266	124.257	134.559	113.926
Diğer turistik tesisler	123.294	159.100	189.420	218.142	203.645
Diğer	23.350	20.830	27.578	35.741	32.106
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ	2,6	2,6	2,5	2,6	2,5
SPA tesisleri	4,9	5,1	5,0	5,9	6,3
Dağ tesisleri	2,9	2,7	2,8	2,8	2,7
Diğer turistik tesisler	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7
Diğer	3,0	1,9	1,7	1,7	1,9

Kaynak: Sırp Cumhuriyeti İstatistik Ajansı

Grafik 9: Sırp Cumhuriyeti'ne Gelen Turistlerin Tatil Tercihlerine Göre Dağılımı (2008)

3.4. Turizm Harcamaları

Bosna Hersek'te turizm harcamaları sürekli olarak artmakla birlikte istenilen düzeyin bir hayli altındadır. Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre 2003 yılında ülkede yabancı turistlere ait turizm harcaması 404 milyon USD olup bu tutar 2003–2007

döneminde %72 oranında artarak 798 milyon USD düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte ülke vatandaşlarının yurtdışında yapmış olduğu turizm harcaması ise 2003 yılında 145 milyon USD iken, 2003–2007 döneminde %60 oranında artarak 232 milyon USD olmuştur.

Tablo 10: Yıllar İtibariyle Turizm Harcamaları

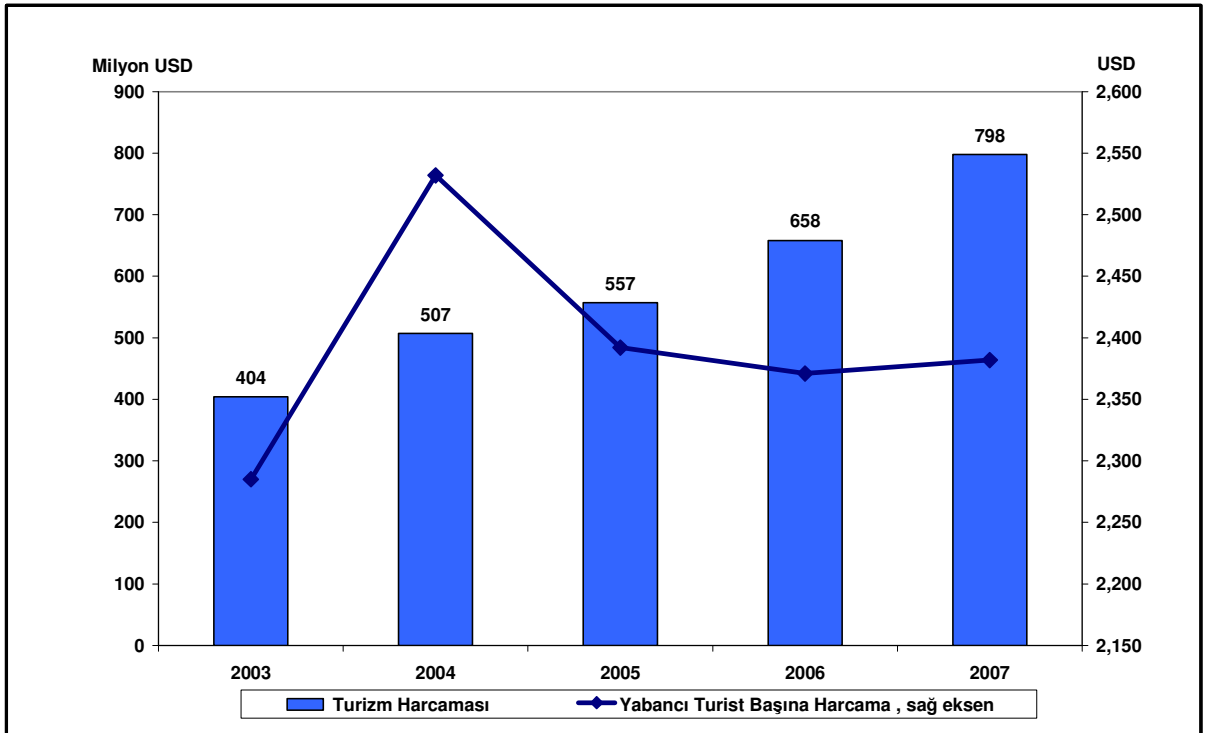
Yıllar	Ülkede Yapılan Turizm Harcaması		Ülke Vatandaşlarının Yurtdışında Yaptığı Turizm Harcaması	
	Milyon USD	Değişim (%)	Milyon USD	Değişim (%)
2003	404	-	145	-
2004	507	25.5	162	11.7
2005	557	9.9	158	-2.5
2006	658	18.1	195	23.4
2007	798	21.3	232	19.0

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü

Ülkeye gelen turistlerin kişi başına yapmış olduğu harcamalar incelendiğinde ise 2003 yılında 2,285 USD olan turist başına harcamanın 2004'te 2.532 USD düzeyine çıkmasına rağmen 2007 yılında 2.382 USD olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Bosna Hersek'te yapılan turizm harcamalarının, 2007 yılı itibariyle, GDP'ye oranı %5.3 iken, ülkenin mal ihracatına oranı %18.8, hizmet ihracatına oranı ise %59.9'dur.

Grafik 10: Bosna Hersek'te Turizm Harcamaları ve Yabancı Turist Başına Harcama Düzeyi

Bosna Federasyonu'nda konaklama tesisleri ve restoranlardan sağlanan gelirler 2008 yılı itibariyle 69.4 milyon EUR iken bunun %62'sini otel ve motel gelirleri, %21'ini restoranlara ait gelirler ve %17'sini de diğer (cafe, bar vs) gelirler oluşturmaktadır.

Tablo 11: Bosna Federasyonu'nda Konaklama Tesisleri ve Restoranlardan Elde Edilen Gelirler (Bin EUR)

	2004	2005	2006	2007	2008
Otel ve Moteller	27,494	28,418	32,153	38,824	42,909
Restoranlar	3,696	3,727	5,935	10,564	14,690
Diğer (Cafe, Bar Vs.)	12,328	12,211	10,628	11,346	11,782
Toplam	43,518	44,357	48,716	60,734	69,381

Kaynak: Bosna Hersek Federasyonu İstatistik Ajansı

Sırp Cumhuriyeti'nde ise konaklama tesisleri ve ilgili hizmetlerden sağlanan gelirler 2008 yılı itibariyle 51.8 milyon EUR iken, bunun %49'unu yiyecek ve içecek gelirleri, %24'ünü konaklama gelirleri, %24'ünü alkollü ve alkolsüz içecek gelirleri oluşturmaktadır.

Tablo 12: Sırp Cumhuriyeti'nde Konaklama Tesisleri ve İlgili Hizmetlerden Elde Edilen Gelirler (Bin EUR)

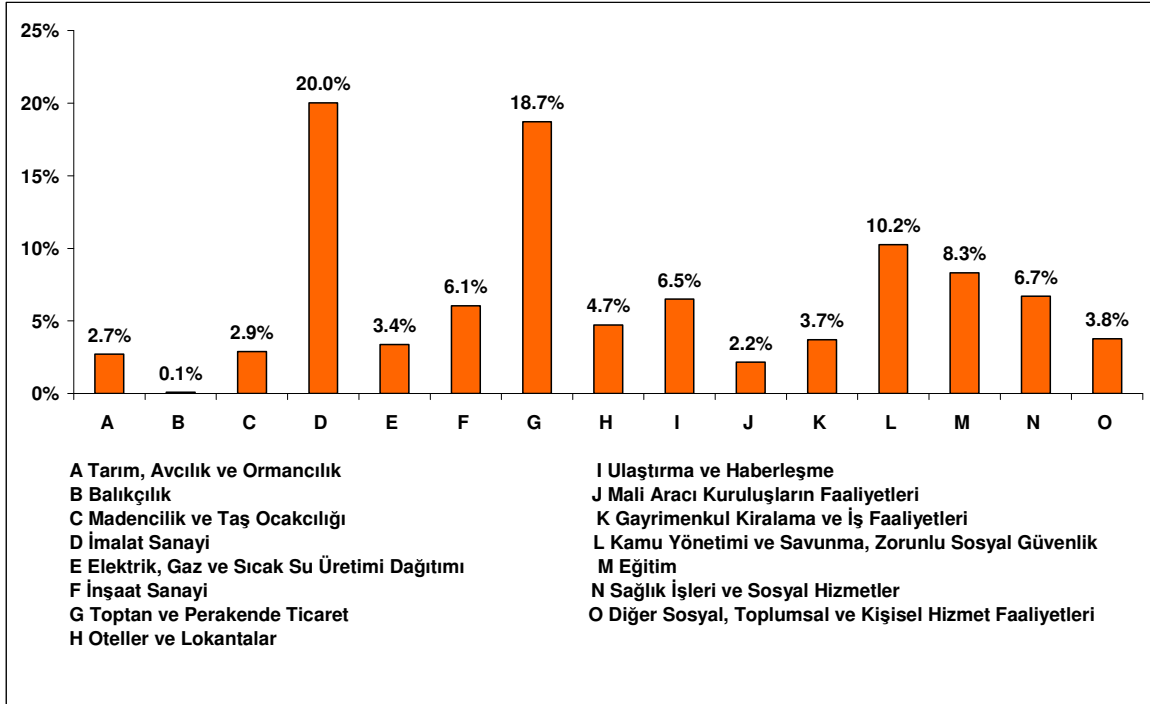
	2004	2005	2006	2007	2008
Yiyecek -İçecek	13,001	12,234	16,296	18,499	25,407
Alkollü - Alkolsüz İçkiler	5,232	5,758	8,579	9,937	12,431
Konaklama	5,501	6,242	7,621	9,776	12,338
Diğer	1,809	1,445	1,143	1,331	1,616
Toplam	25,542	25,679	33,640	39,544	51,792

Kaynak: Sırp Cumhuriyeti İstatistik Ajansı

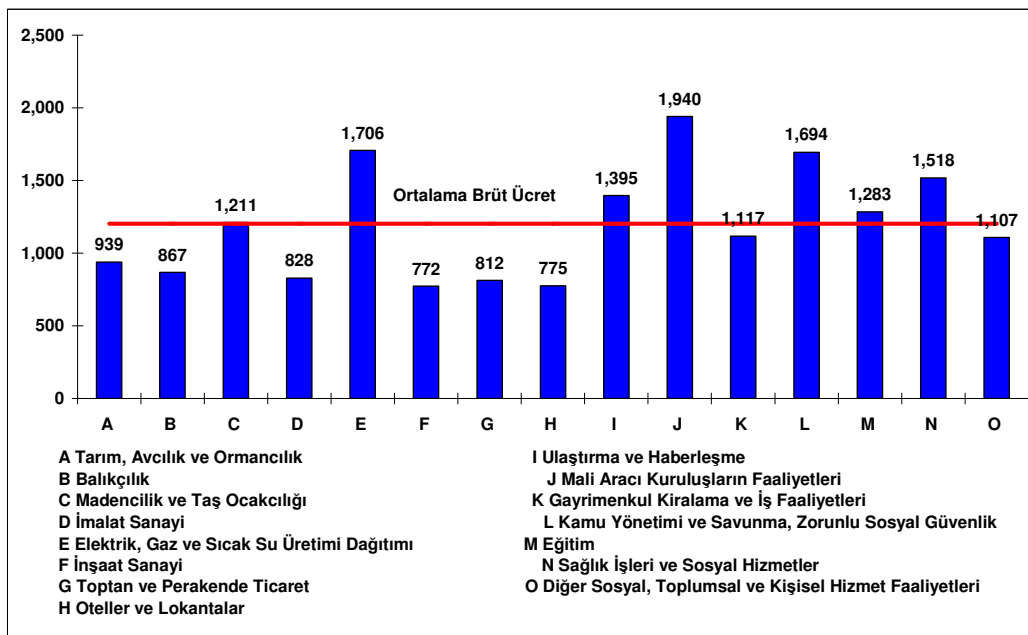
3.5. Sektörün İstihdam Yapısı ve Ücretler

Bosna Hersek'te 2009 yılı geçici verilerine göre; 1 milyon 132 bin kişilik işgücünün 859 bin kişisi istihdam edilmekte olup 272 bin kişi yani işgücünün %24'ü işsiz durumdadır. İstihdamın sektörel dağılımında; 2008 yılı itibariyle istihdamın %47'si hizmetler sektöründe, %33'ü sanayi sektöründe ve %21'i tarım sektöründe yer almaktadır.

Yalnızca ücretli çalışanların kapsandığı istihdamın alt sektörlere göre dağılımına bakıldığında; imalat sanayi ve toptan ve perakende ticaretin toplam istihdamın %38.7'sini sağladığı, oteller ve lokantalar sektörünün ise istihdamdan sadece %4.7'lik bir pay aldığı görülmektedir. (Grafik 11).

Grafik 11: Bosna Hersek'te İstihdamın Alt Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Bosna Hersek'te 1998 yılında 454 KM olan brüt ücretler 1998-2009Q3 döneminde yıllık ortalama %9.2 artarak 2009Q3 dönemi itibariyle 1,201 KM'ye ulaşmıştır. Sektörler itibariyle değerlendirildiğinde, ücret sıralamasında 1,940 KM brüt ücretle mali aracı kuruluşlarında çalışanlar ilk sırada yer alırken 775 KM brüt ücretle oteller ve lokantalar sektöründe çalışanlar 14'üncü sırada yer almakta olup, sektöre ait brüt ücret düzeyi, ülke ortalama brüt ücret seviyesinin %35 altında bir değere sahiptir. (Grafik 12)

Grafik 12: Bosna Hersek'te Sektörlere Göre Ortalama Brüt Ücret Seviyesi (KM)

4. Sektörün GSYİH'ye Katkısı

Turizm sektörünün (hotel ve restoran hizmetleri) toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı, %3'ler seviyesinde iken, bu pay 2007 yılından itibaren düşüş göstermiş ve 2007 yılında %2.2'ye, 2008'de ise %2.1 düzeyine gerilemiştir.

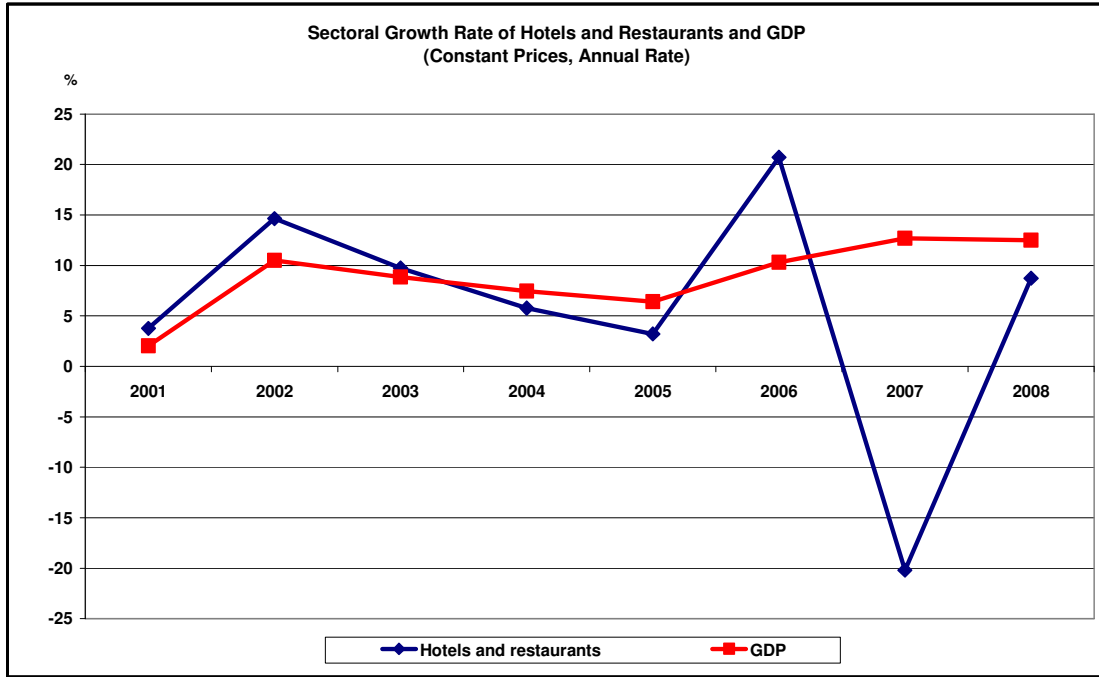
Tablo 13: Hotel ve Restoran Hasılasının Gelişimi

Yıllar	Hasıla Değeri (Bin KM)	Gelişme Hızı (%)		GSYİH içindeki Payı (%)
		Cari Fiyatlarla	Sabit Fiyatlarla	
2000	341.355	-	-	2,92
2001	354.177	3,76	0,53	2,82
2002	406.058	14,65	10,20	2,94
2003	445.620	9,74	17,08	3,07
2004	471.314	5,77	5,21	2,99
2005	486.485	3,22	-0,36	2,87
2006	587.288	20,72	25,43	3,07
2007(1)	468.649	-20,20	-23,79	2,15
2008(2)	509.557	8,73	5,96	2,06

(1): Düzeltilmiş veri (2): İlk sonuçlar

Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı

Hotel ve restoran hasılası, cari fiyatlarla 2000'den 2006 yılına kadar düzenli artan bir seyir izlemiş ve üretim düzeyi toplam bazda %72 oranında artmıştır. 2000 yılında 341 milyon KM olan üretim değeri, 2006 yılında 587 milyon KM'ye yükselmiştir. Ancak, 2007 yılında bir önceki yıla göre %20 oranında azalış gösteren hasıla düzeyi 2008'de bir önceki yıla göre %8.7 oranında yükselmesine karşın 2006 hasıla değerine ulaşamamıştır. 2000–2008 yılları arasındaki üretim düzeyindeki reel artış ise %38 dolayındadır (yaklaşık, ortalama yıllık %4).

Grafik 13: Hotel ve Restaurant Sektörü Hasılası ve GDP Büyüme Hızı (%)

Hotel ve restoran sektörü hasılasının gelişimi ülkenin büyüme hızıyla mukayese edildiğinde, Bosna Hersek'te hotel ve restoran hasılasının genel olarak ülke hasılasındaki artış hızının altında kaldığı görülmektedir. Hotel ve restoran hasılası, 2002, 2003 ve 2006 yılları hariç olmak üzere genel büyüme hızının altında gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra, ülke GSYİH'sı 2007 yılında %12.7'lik yüksek bir oranda büyümesine karşın, hotel ve restoran hasılası %23.8 gibi oldukça yüksek bir oranda düşüş göstermiştir.

Bosna Hersek'te turizm sektörü, GSYİH içindeki payı açısından diğer sektörlerle göre geri kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, özellikle 1992–1995 yılları arasında yaşanan savaşın büyük etkisi olmuştur. Savaş döneminde turizm tesislerinin önemli bir bölümü zarar görmüş ve savaşın olumsuz etkisiyle ülke turizminin de gerilemesi, zarar görmeyen tesislerin atıl kalmasına ve zaman içinde yenileme ve modernize yatırımlarının yapılamaması nedeniyle de eskimelerine neden olmuştur. Ancak devletin turizm sektörünün gelişmesine önem vermesi ve bu anlamda yabancı sermayenin de ülkeye gelmesine yönelik politikaları, son yıllarda sektöre yönelik yatırımların hız kazanmasında etkili olmuştur.

Hotel ve restoran hasılasında bölgelerin payına baktığımızda Bosna Hersek Federasyonu'nda gerek hasıla düzeyinin gerekse GSYİH'ya katkı seviyesinin daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. 2005 yılında 278 milyon KM hotel ve restoran

hasıla değerine sahip olan Bosna Hersek Federasyonu'nda hasıla düzeyi 2005-2008 döneminde %29.5 oranında artarak 360 milyon KM düzeyine yükselmiştir. 2005 yılında ülke hotel ve restoran hasılasının %57'sini oluşturan Bosna Hersek Federasyonu, 2008'de %71'ini karşılamaktadır.

Bosna Hersek Federasyonu'nda hotel ve restoran hasılasının GSYİH içindeki payı 2005'de %2,6 seviyesinde iken bu pay 2008'de %2.3 düzeyine gerilemiştir. Hotel ve restoran sektörünün gelişme hızına bakıldığında ise büyüme hızının Bosna Hersek'in üzerinde olduğu görülür. 2006'da cari fiyatlarla %7.5 olan hotel ve restoran sektörünün büyüme hızı, 2007'de %11.6, 2008'de ise %7.9 olmuştur.

Tablo 14: Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nde Hotel ve Restoran Hasılasının Gelişimi (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Bosna Hersek Federasyonu			Sırp Cumhuriyeti		
	Hasıla	GSYİH'ya Katkı %	Büyüme Hızı %	Hasıla	GSYİH'ya Katkı %	Gelişme Hızı %
2005	277.899	2,55	-	100.897	1,75	-
2006	298.820	2,44	7,5	112.312	1,72	11,3
2007	333.574	2,41	11,6	116.669	1,59	3,9
2008	359.794	2,30	7,9	117.846	1,39	1,0

Kaynak: Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti İstatistik Ajansı

Sırp Cumhuriyeti'nde hotel ve restoran sektörünün GSYİH içindeki payına bakıldığında ise, 2005 yılında %1.8 olan payın, 2008'de %1.4 düzeyine gerilediği dikkati çekmektedir.

5. Komşu Ülkeler İle Karşılaştırma

Bosna Hersek turizm sektörünün gelişmişlik düzeyi komşu ülkeler ile mukayese edildiğinde, ülkede yatak kapasitesinin (Makedonya hariç) komşu ülkelerin altında olduğu ve ülkeye gelen turist sayısının ise diğer ülkelerin altında olduğu dikkati çekmektedir. Ülkedeki turizm harcamaları 2007 yılı itibariyle 798 milyon USD olup, Avusturya ve Hırvatistan'ın bir hayli altında olduğu görülürken, Karadağ ve Makedonya'nın üzerinde olduğu görülmektedir. Turizm harcamalarının GDP'ye oranı Bosna Hersek'te %53 iken, bu oran Hırvatistan'da %18.7, Avusturya'da %5.6, Sırbistan'da %2.4 ve Makedonya'da ise %2.9'dur.

Gelen turistlerin ortalama geceleme sayıları incelendiğinde ise, Bosna Hersek'te turistlerin ortalama geceleme sayısının komşu ülkelerin altında olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Bosna Hersek'e gelen turistlerin ülkede kalış süreleri, komşu ülkelerdeki kalış süresinin bir hayli gerisindedir.

Tablo 15: Bosna Hersek ve Komşu Ülkelerin Turizm Göstergeleri (2007)

	BiH	Hırvatistan	Karadağ	Sırbistan	Avusturya	Makedonya
Turizm Sektörü						
Oda Sayısı (Adet)	10,789	76,087	17,965	24,023	285,558	7,214
Yatak Sayısı (Adet)	22,442	163,171	42,778	52,547	646,915	17,124
Gelen Turist (overnight visitors) (Bin Kişi)	306	9,307	984	696	20,766	3,903
Geceleme (Bin)						
Yerli	642	6,431	851	5,853	29,138	1,502
Yabancı	695	49,575	6,443	1,476	71,507	516
Ortalama Geceleme Süresi						
Yerli (Gece)	2.30	3.47	5.70	3.63	3.20	4.90
Yabancı (Gece)	2.30	5.33	6.55	2.12	4.30	2.30
Ülkedeki Turizm Harcamaları (Milyon USD)	798	9,576	457	1,011	21,292	219
Turizm Harcamalarının Payı						
GDP (%)	5.3	18.7		2.4	5.6	2.9
Mal İhracatı (%)	18.8	75.9		11.5	13.1	6.5
Hizmet İhracatı (%)	59.9	76.3		31.9	38.2	26.8

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü

6. SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
<ul style="list-style-type: none"> İklim çeşitliliğinin ve coğrafi yapının farklı turizm aktivitelerine elverişli olması, Zengin flora ve fauna, Kış turizmi, rafting, yürüyüş turizmi, extreme sporları gibi turizm çeşitleri açısından zengin potansiyel bulunması, Eko turizme ve kırsal turizme uygun alanların bulunması, Turizm faaliyetlerine uygun (rafting, kano vs) nehir ve akarsu kaynaklarının bulunması, Kültürel yapının turizm sektörünün gelişmesi açısından uygun olması, Turizm bilincinin yüksek olması, Zengin orman varlığının bulunması, Termal kaynakların bulunması, Turizm amaçlı kullanılabilecek özelliklere sahip milli parkların bulunması, Tarihi eser ve kültür varlıklarının sayıca fazla olmasının kültürel turizm açısından avantaj teşkil etmesi, Üç semavi (Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık)dine yönelik sembollerin ve değerlerin bulunması, Kültür değerlerinin ülke geneline yayılmış olması, 1984 Kış Olimpiyatlarına Bosna Hersek'in ev sahipliği yapmış olması, Turistik ürün çeşitlendirilmesiyle iç turizmin canlandırılması (Termal turizm, yayla turizmi, kış turizmi vb.) Sektördeki işgücü maliyetlerinin ülke geneli ve diğer sektörler göre çok düşük olması, Enerji maliyetlerinin düşük olması, Ülkeye gelen turist sayısının yıllar itibariyle artış eğiliminde olması, Özgün yöresel el sanatlarının (bakır işleme vs.) varlığı Hizmet fiyatlarının görece düşük olması, Yatırımlar için istikrarlı bir ekonomik ortam bulunması, Yatırım iklimi açısından siyasi iradenin bulunması, 	<ul style="list-style-type: none"> Tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olması, başta turizm olmak üzere birçok sektörün gelişimini olumsuz etkilemesi, Ulaşım alt yapısının yetersiz olması, Özellikle, iç kesimlerde ulaşım sorununun bulunması, Konaklama tesislerinin nitelik ve nicelik olarak yetersiz olması, Turizm master planının halihazırda tamamlanmamış olması, Turizm sektörünün ihtiyacı olan işgücünün nitelik ve nicelik açısından yetersizliği, Başta gıda sanayi olmak üzere turizm sektörüne girdi sağlayan sanayi kollarının yeterince gelişmemiş olması, Diğer Avrupa ülkeleri ile olan rekabet, Turistlerin kalış sürelerinin, komşu ülkelere kıyasla düşük olması, Turist sağlığı ve güvenliğindeki yetersizlikler, Doğal, kültürel ve tarihi mirasın yeterince korunamaması, Mevsimsellik ve kapasite kullanım oranlarının düşüklüğü Ülkede sermaye birikiminin düşük olması ve ülkenin halihazırda dış yardımlara bağımlı olması, Kurumsallaşma ve hukuki yapıda kısmen eksiklikler bulunması, Kayıt dışı ekonominin haksız rekabete yol açması, Ulaşım altyapısının yetersiz olması, Serbest piyasaya intibak sürecinin devam etmesi. Yönetim sisteminden kaynaklanan sorunların yatırım kararları üzerinde olumsuz etkide bulunması.

FIRSATLAR	TEHDİTLER
<ul style="list-style-type: none"> • Bozulmamış bir çevrenin varlığı, • Alternatif turizm türleri için potansiyelin yüksekliği • Bosna Hersek'in rekabet gücünün yüksek olduğu doğa, tarih ve kültür turizmine olan ilginin yoğunlaşması, • Sektörde yeni yatırım ihtiyaçlarının bulunması, • 1984 kış olimpiyatlarına ev sahipliği yapması nedeniyle ülkenin turistik bir imajının olması, • Turizmin ülke ekonomisi için stratejik bir gelişme alanı olarak görülmeye başlanması, • İş ortamını potansiyel yatırımcılar açısından cazip hale getirecek teknik ve hukuki bağlamda çeşitli düzenlemelerin yapılmış olması, • Nüfusun ve kişi başına düşen ortalama gelir seviyesinin artış eğiliminde olması, • Ülke genelinde yabancı sermayeye sıcak bakılması, • Nüfusun ve kişi başına düşen ortalama gelir seviyesinin artış eğiliminde olması, • Avrupa Birliği'nin finansal destek sağladığı projelerde alternatif turizme de yer verilebilmesi, • Yeni aktörlerin sektörde yer almaya başlaması, • Giderek gelişen dünya turizmi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Gelir dağılımının dengesiz olması, • Yaşanan savaşın olumsuz etkilerinin insanlar üzerinde halen sürmesi. • Siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar • Küresel ısınma nedeniyle kış turizmi sezonunun kısılması, • Altyapı ve özellikle ulaştırma yatırımlarının yetersizliği • Yakın komşu ülkelerin rekabeti, • AB üyesi rakip ülkelerin birliğin bilgi ve finans desteklerinden yararlanarak rekabet güçlerini hızla artırmaları, • Avrupa Birliği'nin birlik içi seyahatleri destekleyici politikaları,

7. Gelişim Bileşenlerinin Bulunabilirliği

Ekonomik gelişmeyi doğrudan etkileyen ve bu sebeple de "Gelişim Bileşenleri" olarak adlandırılabilir olan coğrafi yapı, teknik ve sosyal alt yapı ile turizm sektörünün yeterlilikleri, sermayenin ve iş gücünün vb. bulunabilirlikleri açısından Bosna Hersek'in mevcut durumu aşağıda verilmiştir.

Bosna Hersek için belirlenen 20 gelişim bileşeninin 8 tanesinin yeterli, 8'inin kısmen yeterli, 4 tanesinin ise yetersiz olduğu değerlendirilmektedir.

BİLEŞENLER		BULUNABİLİRLİK DÜZEYİ		
		Yeterli	Kısmen Yeterli	Yetersiz
Coğrafi Yapı		✓		
Orman Varlığı		✓		
Deniz ve Sahil Turizmi Kaynakları				✓
Nehir ve Su Kaynakları		✓		
Termal Su Kaynakları		✓		
Organik Tarım İmkanları		✓		
Pazara Yakınlık		✓		
Teknik Alt Yapı	Kara Yolu Ulaşımı		✓	
	Demir Yolu Ulaşımı		✓	
	Hava Yolu Ulaşımı		✓	
	Deniz Yolu Ulaşımı			✓
	İletişim		✓	
	Enerji	✓		
	Su kaynakları	✓		
Sosyal Alt Yapı	Eğitim		✓	
	Sağlık		✓	
Girişimci Potansiyelinin Varlığı				✓
İşgücü			✓	
Üst Düzey Yönetici ve Teknik Personel			✓	
Sermaye				✓

8. Potansiyel Yatırım Konuları

Bosna Hersek turizm sektörü için yapılan incelemeler sonucunda turizm sektörüne yönelik olarak başta termal otel (spa) ve 5 yıldızlı şehir otelleri olmak üzere aşağıdaki yatırım konuları potansiyel yatırım konularını oluşturmaktadır.

Turizm Sektörüne Yönelik Potansiyel Yatırım Konuları;

- Termal otel (spa)
- Beş yıldızlı şehir otelleri
- Butik otel
- Ekoturizm
- Ev pansiyonculuğu (kayak, doğa ve dağ turizminin değerlendirilmesine yönelik)
- Yeme, içme ve konaklama tesisleri

Gelen turistlerin ziyaret ettikleri şehirlerin başında Sarajevo ve Banja Luka olması ve turizm harcamalarının ağırlıklı olarak bu kentlerde yapılıyor olması, deluxe özelliklere sahip beş yıldızlı şehir otellerinin özellikle başkent Sarajevo ve bunun yanı sıra Banja Luka şehirlerinde yapılmasını gerekli kılmaktadır.

9. Sonuç ve Öneriler:

Temel bulgular:

- 1980'li yıllarda oluşturulan turizm ve rekreasyona yönelik alt ve üst yapı yatırımlarının önemli bir bölümü 1992–1995 yılları arasında yaşanan savaşta zarar görmüştür.
- Savaşın olumsuz etkisi nedeniyle sektörde yenileme ve modernizasyon yatırımları yapılmadığından, mevcut tesislerin bir bölümünde de yatırım ihtiyacı bulunmaktadır.
- Mevcut durumda sektöre ülke içi ve yurtdışından yeterli sermaye çekilememiştir.
- Kişi başına düşen gelir seviyesinin düşüklüğünden kaynaklanan talep yetersizliği, turizm sektörünün gelişimini olumsuz etkilemiştir.
- İnsan kaynaklarını turizm konusunda motive edecek eğitim çalışmaları yeterince gerçekleştirilememiştir.
- Turizm sektörünün gelişmesinde önemli bir fonksiyon olan ulaşım altyapısı yetersizdir.
- Doğal kaynaklar ve kültürel kaynaklar talep artırıcı nitelikte geliştirilememiştir. Ülkenin bu konudaki mevcut potansiyellerinden yararlanma düzeyinin yetersiz olduğu belirlenmiştir.

- ***Sektörün güçlü yönleri zayıf yönlerinden ağır basmaktadır:***

Bosna Hersek turizminin zayıf yönlerine rağmen önemli fırsatları da bulunmaktadır. Bölgenin en büyük fırsatı alternatif turizm için potansiyelinin yüksek olmasıdır. Ayrıca son zamanlarda doğa, tarih ve kültür turizmine olan ilginin artması da Bosna Hersek'in sahip olduğu bu fırsatı kullanması için büyük bir avantajdır. Ayrıca merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından turizm sektörünün stratejik bir gelişme alanı olarak

görülmesi ve bu kapsamda gerek yerli gerekse yabancı sermayenin bu alana çekilmesi açısından uygulanan politikalar da turizm açısından önemli bir fırsat olarak düşünülmektedir.

- ***Turizmde yükselen trend olan doğa, kültür ve alternatif turizm açısından BiH avantajlıdır:***

Dünyada değişen tüketici eğilimleri karşısında klasik kitle turizminden farklı olarak alternatif turizm olgusu da ön plana çıkmaya başlamıştır. Turizm talebindeki bu kaymayla birlikte, alternatif turizm kaynaklarına sahip olan yeni bölgelerin arayışları da hızlanmıştır. Doğa ve kültür turizmi ağırlıklı olan yeni destinasyon arayışları Bosna Hersek'i avantajlı kılmaktadır. Alternatif turizm türleri; özellikle doğa, kültür ve inanç turizmi noktasında ayrıcalıklı bir yere sahip olan Bosna Hersek, ülkenin denize 25 km'lik sahili bulunması nedeniyle 3S (Sea, Sand, Sun) turizminin gelişmesi açısından da bir potansiyele sahiptir.

- ***Coğrafi konum ve yüksek gelir grubundaki ülkelere yakınlık turizm kazançları önünde fırsat sunmaktadır:***

Bosna Hersek'in turizm sektörüne yönelik yapılan bu incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda Bosna Hersek turizminin zengin tarihi, kültürü ve tabiat varlıkları, iklimi ve bozulmamış çevresi ile coğrafi konumu dolayısıyla ana pazarlara yakın olması hem en güçlü yönleri hem de avantajları olarak ön plana çıkmaktadır.

- ***Sektörün daha da gelişebilmesi için yetersiz olan tanıtım faaliyetlerinin geliştirilmesi gereklidir:***

Bosna Hersek turizminin güçlü yönleri zayıf yönlerine göre daha fazladır. Bununla birlikte Bosna Hersek turizminin en zayıf yönü tanıtım ve pazarlama eksikliğidir. Bu anlamda sağlanacak gelişmeler turizm gelirlerinin kısa dönem içerisinde artırılmasını sağlayacaktır.

- ***Ülkedeki mevcut bilhassa ulaştırma altyapısının yetersizliği turizm faaliyetlerinin geliştirilmesini engellemektedir.***

Ülkede turizm bilincinin nispeten gelişmiş olmasına rağmen, merkezi ve yerel yönetimlerin kaynak yetersizliği nedeniyle başta ulaşım olmak üzere alt yapı ve hizmet kalitesinin yetersizliği bir an önce giderilmesi gereken zayıf yönlerdir.

- **Geçmiş dönemden gelen organizasyon tecrübeleri ve imaj, gelecek dönemde özellikle kış oyunları organizasyonları açısından avantaj sağlayabilir.**

Bosna Hersek'in 1984 kış olimpiyatlarına ev sahipliği yapması nedeniyle turistik bir imajının da olması Bosna Hersek için en büyük fırsat unsurlarından biridir.

Sektöre Yönelik Alınması Gereken Önlemler ve Yapılması Gerekli Faaliyetler;

- Öncelikle turizm master planının hazırlanması ve alt ve üst yapı yatırımlarının turizm sektörünün öncelikleri dikkate alınarak plan dahilinde yapılması,
- Ülkedeki turizm varlıklarının ve potansiyellerinin belirleneceği bir turizm envanteri çalışmasının gerçekleştirilmesi,
- Tarih ve kültürel kaynakların korunması ve kültür turizminde kullanılması,
- Doğal yapının bozulmasının önüne geçilmesi ve çevre kirliliğine önem verilmesi,
- Başta ulaşım olmak üzere iletişim, sağlık vs altyapı yatırımlarının yapılması,
- İnsan kaynaklarının eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi ile turizme motivasyonunun sağlanması,
- Turizmde arz ve talebin nicelik ve niteliğinin yönlendirilmesi (yatırımların mekansal dağılımında kaynak israfını önleyecek hiyerarşik ilişkilerin kurulması ve önceliklerin belirlenerek, nicelik ve niteliklerinin tespit edilmesi, potansiyel kaynaklara dayalı geliştirilecek turizm türlerinin belirlenmesi ve yatırımların bu kapsamda çeşitlendirilmesi, talep artışı sağlayacak fiziki ve organizasyonel kararların alınması).